

ŁUKASZ JĘDRZEJSKI

<https://orcid.org/0000-0002-2632-9117>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Obrazy kobiet na łamach prasy dla kobiet w latach 1944–1975¹

Streszczenie

Celem artykułu było ukazanie wybranych składnikowych społecznych obrazów i ich odzwierciedlenia w prasie dla kobiet w Polsce w latach 1944–1975. Prasa dla kobiet stanowiła istotny segment produkcji wydawniczej, w której uwzględniono periodyki adresowane do kobiet. Prezentowała wartości państwowe. W przekazie prasowym kobiety w PRL były prężne, zintegrowane, silnie oddziałujące na otoczenie i rodzinę. Na ich całościowy obraz składały się obrazy cząstkowe: personalne. Z nich wynikało wyobrażenie Matki-Polki, przodownicy pracy, feministki realizujących zadania państwowe.

Słowa kluczowe: Prasa dla kobiet, wizerunek, Polska Rzeczpospolita Ludowa, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, kobiety, propaganda, socjalizm

---

¹ Publikacja przygotowana/dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki. Jest wynikiem udziału w projekcie „Ośrodek Badań Historii Kobiet – kontynuacja”.

THE IMAGES OF WOMEN IN THE PRESS FOR WOMEN IN 1944–1975

Abstract

The aim of the article was to present selected components of social images and their reflection in the women's press in Poland in the years 1944–1975. Press for women constituted an important segment of publishing production, which included periodicals addressed to women. It presented state values. In the press release, women in the People's Republic of Poland were resilient, integrated, strongly influencing the environment and the family. Their overall picture was made up of partial images: personal. They gave the idea of a Polish Mother, shock worker, and feminist performing state tasks.

Keywords: Women's press, image, Polish People's Republic, Polish United Workers' Party, women, propaganda, socialism

Uwagi wstępne

Badania dyskursu politycznego na łamach prasy dla kobiet w okresie Polski Ludowej i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w kształtowanej tradycji badawczej mają już swoje stałe miejsce. Na przedstawiony stan rzeczy wpłynęły czynniki natury politycznej związane z przełomem politycznym w Polsce w roku 1989. Wzmocniona aktywność badawcza dziejów najnowszych Polski stanowiła następstwo poczucia niedopełnienia odpowiedzi na pytania o funkcjonowanie systemu politycznego Polski w drugiej połowie XX stulecia.

W prowadzonych badaniach historycy, politolodzy, socjologowie dociekają odpowiedzi na wiele pytań, m.in. o: nazewnictwo systemu politycznego, tożsamość państwową PRL, funkcjonowanie państwa w warunkach dominacji ideologii komunistycznej, która miała charakter wszechogarniający. Pogłębieniu zainteresowania dziejami PRL w piśmarstwie naukowym sprzyjały również czynniki ogólne, takie jak uwolnienie badań naukowych od cenzury czy lepsza dostępność bogatych zasobów archiwalnych. Wspomniany stan rzeczy sprzyja eksploracji tematów historycznych i politologicznych, które w okresie PRL nie mogły być eksploatowane. W ocenie Ewy Maj-Lubelskiej, politolog i historyk, w prowadzonych badaniach: „Nie unikano konfrontacyjnego charakteru publikacji, w których podejmowane były próby niwelacji «białych plam» w historii, upo-

minania się o przeszłość, o pamięć na nowo odnajdowanej historii, redefiniowania dotychczasowych pojęć i zjawisk ogólnych, jak i szczegółowych, jak zmiana sojuszników zewnętrznych czy poszukiwanie nowego miejsca w zmieniającej się Europie i świecie. W publikacjach o PRL ujawniała się świadomość występowania trudności w procesie dyskursywizacji wydarzeń traumatycznych oraz w ich przetwarzaniu w składniki pamięci².

Celem artykułu jest zaprezentowanie zmienności prasowych obrazów kobiet na łamach prasy dedykowanej płci w latach 1944–1980. Zmienności prasowych obrazów kobiet sprzyjało umowne wyodrębnienie specyficznych interwałów czasowych w historii politycznej Polski w drugiej połowie XX stulecia determinowanych zmianami na stanowisku I sekretarza Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. W periodyzacji dziejów PRL można było wyodrębnić następujące okresy: 1) umacnianie się władzy ludowej – 1944–1946, 2) stalinizm – 1949–1956, 3) mała stabilizacja – 1956–1970, 4) dekada sukcesu – 1970–1980, 5) „karnawał” Solidarności – 1980–1981. Problematyka dotycząca funkcjonowania prasy dla kobiet we współcześnie prowadzonych badaniach prasoznawczych jest dość dobrze spenetrowana. Podejmowali ją liczni badacze: historycy, politolodzy, socjologowie, medioznawcy³.

Możliwość podjęcia badań dotyczących obrazowania kobiet na łamach prasy sprzyjał fakt, że w roku 2019 pod przewodnictwem Małgorzaty Dajnowicz został powołany Ośrodek Badań Historii Kobiet. Ośrodek został powołany do życia w ramach grantu badawczego przez ówczesne Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w konkursie „Dialog”. W ośrodku są prowadzone i upowszechniane badania nad historią kobiet, zwłaszcza XIX i XX w. W ramach Ośrodka Badań Historii Kobiet prowadzone są badania naukowe m.in. na temat kierunków badań historii kobiet w Polsce i ich miej-

² Ewa Maj, „Wprowadzenie”, w: Ewa Maj, Jerzy Gryz, Eleonora Kirwieli, Marcin Wichmanowski (red.), *PRL, czyli Polska w drugiej połowie XX wieku. Studia i szkice naukowe oraz materiały źródłowe*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2013), 8.

³ Vide: Jerzy Myśliński, Wiesław Władysław et al., *Dzieje prasy polskiej*, (Warszawa: Wydawnictwo Interpress, 1988), *passim*; Zofia Sokół, *Prasa kobieca w Polsce w latach 1945–1995*, (Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1998), 458. Wiele interesujących artykułów na temat pozycji kobiet w PRL i ich wizerunków prasowych można znaleźć w periodyku pod tytułem *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych* wydawanym przez Instytut Studiów Kobięcych na Uniwersytecie w Białymstoku, vide, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych* [online] [dostęp: 1.01.2022]. Dostępny w World Wide Web: <<http://studiakobiecee.pl/>>.

sca w badaniach światowych; historii aktywności publicznej Polek w odniesieniu do innych krajów Europy i świata; wizerunku kobiet prezentowanym w opinii publicznej i mediach, zwłaszcza prasie od końca XIX w.; miejsca kobiet w dziejach, m.in.: polskiej kultury, nauki, edukacji, gospodarki, polityki zwłaszcza w odniesieniu do XIX w. i okresu po 1945 r.⁴

Cezura czasowa przyjęta do prezentacji obrazów kobiet na łamach prasy obejmowała lata 1944–1980 i z jednej strony determinowana była formowaniem się nowego, powojennego systemu prasowego i medialnego w Polsce⁵. Z drugiej zaś strony wynikała ze zmian polityki wewnątrzpaństwowej i zmian roli kobiety w powojennej Polsce. Zmiany te były również spowodowane sprawowaniem najwyższej władzy w PPR i PZPR przez poszczególnych I sekretarzy.

⁴ *Ośrodek Badań Historii Kobiet* [online] [dostęp: 1.01.2022]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.isk.bialystok.pl/obhk/?>>.

⁵ Jak wskazuje Katarzyna Pokorna-Ignatowicz: „Tworzenie się powojennego ładu medialnego warunkowane było kilkoma czynnikami. Decydujące znaczenie miał czynnik polityczny, czyli plany Polskiej Partii Robotniczej – dominującej siły politycznej przejmującej władzę w kraju, której celem było zbudowanie w Polsce systemu medialnego wzorowanego na modelu radzieckim i realizującego założenia komunistycznej doktryny prasowej, nazywanej leninowską koncepcją prasy. Ważnym czynnikiem były też warunki techniczne wydawania prasy, czyli ogromne zniszczenia wojenne, w tym również zniszczenie maszyn drukarskich, praktyczny brak kolportażu prasy oraz odczuwalny brak doświadczonej kadry dziennikarskiej. W wyniku działań wojennych i represji okresu okupacji Polska poniosła największe straty materialne w infrastrukturze medialnej ze wszystkich państw biorących udział w wojnie, a polityka okupantów wymierzona przeciwko polskiej inteligencji spowodowała wielkie straty ludzkie w środowisku dziennikarskim. W czasie okupacji zginęło ponad 4 tysiące dziennikarzy, wielu opuściło kraj w momencie wybuchu wojny, a po jej zakończeniu pozostało za granicą. Równie bolesne były straty materialne – «ponad 50% urządzeń poligraficznych nie nadawało się do użytku, przemysł papierniczy zniszczony został w granicach 70%, radiofonia i przemysł radiotechniczny – w 90%». Czynnikiem sprzyjającym inicjowaniu działalności wydawniczej było natomiast ogromne społeczne zapotrzebowanie na prasę, wynikające z jednej strony z wielkiego głodu informacji, a z drugiej z chęci szybkiego zorganizowania życia społecznego po kilkuletnim okresie okupacji. Organizowaniem powojennego systemu medialnego zajmował się rządowy Resort Informacji i Propagandy (przekształcony później w Ministerstwo Informacji i Propagandy), któremu na mocy dekretu PKWN z 7 września 1944 roku powierzono nadzór nad prasą, radiofonią, kinematografią i działalnością agencji informacyjnych, działalnością informacyjną i propagandową. Tym samym uczyniono pierwszy krok w kierunku wcielenia w życie fundamentalnej zasady komunistycznego systemu medialnego – zasady instrumentalizmu, czyli traktowania mediów jako narzędzia w sprawowaniu władzy. Z czasem polityczny nadzór nad mediami został całkowicie przejęty przez kierownictwo partii (najpierw PPR, potem PZPR), co wyrażało się w stwierdzeniu, że partia sprawuje wobec mediów funkcje inspiratorską i kontrolną”, Katarzyna Pokorna-Ignatowicz, *Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa-Książka-Ruch” w polskim systemie medialnym*, (Warszawa: Oficyna Wydawnicza AFM, 2016), 14, eadem, „Od leninowskiej koncepcji prasy do wolnych mediów. Koncepcja «nowego ładu informacyjnego» w «Porozumieniach Okrągłego Stołu»”, w: eadem (red.), *Polski system medialny 1989–2011*, (Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2013), 13.

Uwagę badawczą warto było skupić na następujących kwestiach: 1) jakie specyficzne cechy posiadały profile prasowe periodyków? 2) jakie archetypy kobiecości uobecnione były w prasowych obrazach kobiet w latach 1944–1980? Przedstawione pytania badawcze determinowały kształt tekstu. Artykuł posiadał strukturę problemową z zachowaniem przyjętych ram temporalnych. Składał się ze wstępu i części poświęconej rozważaniom merytorycznym. Zakończenie dopełniały sformułowane wnioski.

Zastosowane w tekście metody i techniki badawcze wynikały z charakteru dyscypliny nauki o polityce i administracji. Przedmiotem eksploracji były komunikaty polityczne zamieszczane na łamach opiniotwórczych tytułów prasowych „Moda i Życie Praktyczne”, „Kobieta i Życie”, „Przyjaciółka”, „Zwierciadło”. Wyłaniały się z niej komunikaty polityczne pokazujące pożądaną w propagandzie państwowej obrazy kobiet. Idiograficzny model poznania rzeczywistości politycznej zastosowany w rozważaniach pozwalał na ukazanie uszczegółowionych obrazów kobiet. Była to co prawda wiedza o charakterze fragmentarycznym, ale posiadająca zarazem funkcjonalny charakter umożliwiający powiązanie efektów opisu obserwacji z wartościowaniem zjawisk i procesów politycznych, których uczestniczkami stawały się kobiety w Polsce z lat 1944–1989.

Podczas przygotowywania artykułu użyteczna była metoda analizy systemowej. Dzięki niej wspomniane już periodyki rozpatrywano jako instytucje polityczne stanowiące element systemu propagandowego PRL. W artykule zastosowano technikę analizy zawartości treści. Analiza dotyczyła propagandowej zawartości komunikatów politycznych formułowanych przez partyjnych decydentów i zespół redakcyjny. Szczególna uwaga zwrócona była na specyfikę metajęzyka używanego w artykułach prasowych. Medialna analiza treści zawartych w „Zwierciadle” realizowana była na podstawie słownych wypowiedzi dziennikarzy, działaczek społecznych i partyjnych decydentów, utrwalonych w zapisie prasowym.

Profile prasowe „Moda i Życie Praktyczne”, „Kobieta i Życie”

Czasopismo „Kobieta i Życie” powstało z połączenia wydawanej przez spółdzielnię „Czytelnik” dekady pt. „Moda i Życie Praktyczne” z miesięcznikiem „Kobieta”, który został przejęty od Zarządu

Głównego Ligi Kobiet w 1951 r. Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa” zaczęła wydawać periodyk pt. „Kobieta i Życie Praktyczne”. W 1953 r. nastąpiła modyfikacja tytułu czasopisma i na rynku wydawniczym zaczął się pojawiać periodyk pt. „Kobieta i Życie”. Ze zmianą tytułu wiązała się również zmiana dotychczas realizowanego przez redakcję programu prasowego. Od tego momentu pismo pełniło funkcję polityczno-społeczną. Adresatkami prezentowanych w nim treści były zazwyczaj kobiety lepiej wykształcone niż czytelniczki „Przyjaciółki”. Do 1956 r. w przekazach prasowych widoczna była wyraźna trudność z identyfikacją adresatek komunikatów politycznych. Były to m.in.: przodownice pracy, nauczycielki, urzędniczki, działaczki społeczne zrzeszone najczęściej w Lidze Kobiet lub członkinie PZPR⁶. Penetrując dzieje pisma, należało wyszczególnić kilka umownych okresów w jego funkcjonowaniu: lata 1951–1956 (powstanie pisma pod tym tytułem – wydarzenia października 1956), 1957–1981 (wybory do sejmu PRL z 20 stycznia – wprowadzenie stanu wojennego), 1982–1990 (schyłek PRL i początek formowania się zrębów III Rzeczypospolitej), 1990–2002 – funkcjonowanie czasopisma w III RP. Nie wydaje się zasadne rozpatrywanie wszystkich przywołanych okresów. W analizowanym przedziale czasowym na stanowisku redaktora naczelnego Henryka Butkiewicza zastąpiła Jadwiga Baranowska. Wydarzenia z lat 1953–1956 – „odwilż” polityczna w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich spowodowana śmiercią Józefa Stalina i przełom październikowy w PRL przypadający na 1956 r. – spowodowały, że dostrzeżono zawodowe zróżnicowanie kobiet: inteligentki pracujące, kobiety z wykształceniem średnim ogólnym i zawodowym oraz kobiety z wykształceniem podstawowym. Po przełomie październikowym widoczne było wyraźne rozszerzenie oferty tytułów prasowych adresowanych do kobiet⁷. Ówczesni dziennikarze podejmowali starania o uzyskanie jak największej autonomii w formowaniu linii redakcyjnej czasopism, doborze najlepszych treści i tematów poruszanych na łamach prasy.

⁶ Zofia Sokół, *Prasa kobieca*, 104; eadem, „Kobieta i Życie (1946–2002)”, *Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej*, t. 9, 2005, 69.

⁷ Po przełomie październikowym na rynku wydawniczym zaczęły się pojawiać m.in.: „Filipinka”, „Gospodyni”, „Gospodarstwo Domowe”, „Ja i Mój Dom”, „Pielęgniarka i Położna”, „Zwierciadło”.

„Przyjaciółka”

Powołanie do życia nowego periodyku dla kobiet o nazwie „Przyjaciółka” wynikało z pozytywnych doświadczeń Jerzego Borejszy związanych z funkcjonowaniem „Mody i Życia Praktycznego”. Niewystarczająca oferta redakcyjna, która nie docierała do wszystkich odbiorczyń komunikatów politycznych, sprawiła, że Borejsza postanowił powołać do życia nowy tytuł prasowy: „Przyjaciółka”. Adresatkami treści zawartych w nowym periodyku miały być kobiety wiejskie, robotnice i żony robotników, o niepełnym, podstawowym wykształceniu oraz ograniczonych zdolnościach percepcyjnych i czytelnicy. Pierwszą redaktorką naczelną nowego periodyku była Anna Lanota, którą Henryk Butkiewicz przygotowywał do roli redaktorki naczelnej przez kilka miesięcy. Pierwszy, próbny numer nowego periodyku ukazał się 21 marca 1948 r. „Przyjaciółka” zdobywała rzeszę czytelniczek głównie za sprawą przemysłowej, propagandowej kampanii promującej nowe czasopismo, akcjom interwencyjnym przygotowywanym przez redakcję w rubryce Listy do Redakcji⁸. Znakiem rozpoznawczym redakcji „Przyjaciółki” był jej interwencyjny charakter i współorganizacja akcji uświadamiających na wsi odnoszących się do świadomego dbania o zdrowie i propagowanie wśród kobiet uczestnictwa w zabiegach podstawowej opieki zdrowotnej⁹.

„Zwierciadło”

W działalności periodyku można było wyszczególnić trzy okresy wydawnicze przypadające na następujące przedziały czasowe. Okres pierwszy trwał od roku 1957 do 1961, gdy „Zwierciadło: tygodnik ilustrowany” związane było z działalnością Ligi Kobiet¹⁰.

⁸ Justyna Zajko-Czochańska, Urszula Sokółowska, „Listy czytelniczek do «Kobiety i Życia» i «Przyjaciółki» jako źródło badań codziennego życia kobiet w PRL”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych*, t. 9 (2) 2020, 94–104.

⁹ Zofia Sokół, *Prasa dla kobiet*, 85–86; więcej informacji o tygodniku „Przyjaciółka” można znaleźć między innymi w następujących pozycjach: eadem, „Przyjaciółka – tygodnik kobiety (1948–1998). Część I – lata 1948–1951”, *Kieleckie Studia Bibliograficzne*, t. 6, 2001, 89–111; eadem, „Przyjaciółka – tygodnik kobiety. Część II – marzec 1951 – marzec 1990”, *Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej*, t. 7, 2003; eadem, „Redaktorzy naczelni czasopism kobiecych w latach 1944–1982 (portret zbiorowy)”, *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, t. 30/1, 1991, 109–131.

¹⁰ Zofia Sokół, *Prasa kobieca*, 146–147.

Okres drugi przypadał na lata 1961–1981. W tym czasie tygodnik wydawany był przez Robotniczą Spółdzielnię Wydawniczą „Prasa-Książka-Ruch”. Okres trzeci rozpoczął się w roku 1982 i trwał do roku 1990. Okres ostatni to czas transformacji systemowej, gdy od 1991 r. po przemianach ustrojowych następowała zmiana stosunków własnościowych¹¹.

Powołania nowego pisma adresowanego do środowisk kobiecych miały domagać się kobiece środowiska inteligenckie. Jak wskazuje Małgorzata Dajnowicz: „Nowe pismo miało być adresowane do kobiet o wyższych niż przeciętne ambicjach intelektualnych, szerokich zainteresowaniach, poszukujących możliwości konfrontacji własnych przemyśleń, opinii, poglądów z tym co może, powinno zaoferować... «Zwierciadło»”¹². Pierwszy numer czasopisma ukazał się 19 maja 1957 r. Funkcję redaktor naczelnej periodyku pełniła Alina Rebane. Z redakcją magazynu pracę podjęło grono uznanych publicystów, nierzadko legitymujących się już sporym doświadczeniem prasowym. Można było zaliczyć do nich m.in.: Mariana Bieleckiego, Zofię Bystrzycką, Krystynę Dobrowolską, Janinę Janicką, Romana Jurysia, Eryka Lipińskiego, Czesławę Szymańską¹³. Okładka „Zwierciadła” drukowana była zawsze w kolorze. Motywami dominującymi były zdjęcia kobiet, nierzadko ikon ówczesnej kultury popularnej, takich jak: Hanka Bielicka, Danuta Szaflarska, Barbara Krafftówna.

Autorem zdjęć kobiet umieszczanych na stronie tytułowej często był uznany fotograf Edward Hartwig. Znakiem identyfikacji

¹¹ Jak wskazuje Małgorzata Dajnowicz: „Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet powstała w sierpniu 1945 roku ... Zarząd Główny ... Tworzyły ... komunistki z Polskiej Partii Robotniczej, socjalistki z Polskiej Partii Socjalistycznej. Jedną reprezentującą Polskie Stronnictwo Ludowe, jedną ze Stronnictwa Demokratycznego oraz jedną bezpartyjną ... Organizacja funkcjonująca na samym początku bez wyraźnych wytycznych, programu i statutu z jednej strony miała być wielonurtowa ..., monopartyjna i masowo dostosowana. Dostosowana do potrzeb nowej rzeczywistości Ludowej Polski powojennej ... Celem Ligi miało być także «Wychowanie kobiety, obywatelki, świadomej swoich praw i obowiązków w stosunku do Ojczyzny i społeczeństwa»” – Małgorzata Dajnowicz, „Walka o pokój” w wypowiedziach propagandowych publikowanych na łamach «Naszej Pracy» – Biuletynie Ligi Kobiet (1947–1953)”, w: Ewa Maj, Wojciech Sokół, Anna Szwed-Walczak, Łukasz Jędrzejski (red.), *Bezpieczeństwo Europy – bezpieczeństwo Polski*, t. 5, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017), 411–413. Vide: Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, „Rola kobiety w Polsce Ludowej w świetle treści propagandowych rozpowszechnianych przez Ligę Kobiet w latach 1946–1956”, *Dzieje Najnowsze*, R. L, z. 2, 2018, 150–151.

¹² Małgorzata Dajnowicz, „Zwierciadło” – platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957–1961, 1982–1989)”, *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, t. 20, 2017, 73–74.

¹³ Ibidem, 75.

jącym czasopismo była charakterystyczna winieta prasowa ukazująca tytuł tygodnika w lustrzanym odbiciu. W wewnętrznej szacie graficznej dominował kolor czarno-biały, choć dla wyróżnienia fragmentów tekstów stosowano kolorowe tła (żółte, zielone, czerwone, różowe, fioletowe). Periodyk liczył zazwyczaj około 16 stron, aczkolwiek były i dłuższe wydania numerów specjalnych. Na łamach tygodnika w formie recenzji kinowych i teatralnych pojawiały się artykuły odnoszące się do spraw filmu i teatru. Publikowane były recenzje nowości książkowych, powieści dla kobiet. Jedną z głównych stałych rubryk był kącik *Serce w rozterce*. Stawała się ona platformą wymiany doświadczeń sercowych, miłosnych, między czytelniczkami tygodnika a redakcją. Wymiany doświadczeń przybierały formę listowną popularną w ówczesnym czasie na łamach pism dla kobiet.

Kolejną ze stałych rubryk „Zwierciadła” była ta pod tytułem *Twarze „Zwierciadła”*. Prezentowano w niej sylwetki znanych ludzi ze sfery polityki, kultury; dla uatrakcyjnienia przekazu treści w opisywanej rubryce umieszczano zdjęcia osób, którym były poświęcone zamieszczane materiały. Na łamach tygodnika w latach 60. były publikowane również reportaże pokazujące sylwetki wybranych przez redakcję twórców kultury ludowej. Najczęściej prezentowano działalność twórców ludowych (rzeźbiarzy) tworzących ludowe świątki w swych przydomowych zagrodach¹⁴. Treści o charakterze politycznym zamieszczane były zawsze na stronie drugiej tygodnika. Mimo że w założeniach „Zwierciadło” miało być platformą prasową upowszechniającą działalność Ligi Kobiet, problematyka ligowa od początku zajmowała mało miejsca w agendzie medialnej tygodnika. Sprawy związane z działalnością Ligi poruszane były na łamach „Zwierciadła” głównie przez Alicję Musiałową, do 1965 r. przewodniczącą Zarządu Głównego Ligi Kobiet. Intensyfikacja treści związanych z działalnością Ligi pojawiała się zazwyczaj przy okazji obchodów Międzynarodowego Dnia Kobiet, wyborów do rad narodowych, Sejmu, zjazdów PZPR.

„Matka Polka”

Po zakończeniu II wojny światowej w życiu politycznym Polski pojawił się nowy wzór osobowy kobiety i rodziny (często niepełnej). Determinowany był zakończonymi niedawno działaniami wojenny-

¹⁴ LM, ŻM, „Ojciec i syn”, *Zwierciadło*, nr 46, 1966, 8.

mi. Na łamach pierwszego, powojennego periodyku dla kobiet, jakim była „Moda i Życie Praktyczne” propagowano wzór osobowy kobiety nazywanej „Matka Polka”. Cechą charakterystyczną tego typu kobiety była samotność wynikająca z niedawno zakończonej wojny. Była to zazwyczaj samotna matka lub wdowa wychowująca swoje dorastające dzieci, nierzadko sprawiające kłopoty wychowawcze. Kobiety zazwyczaj czekały na swoich mężów powracających z wojny bądź przebywających w obozach koncentracyjnych. W tym kontekście słuszność ma Zofia Sokół, stwierdzając, że w zbiorowej recepcji społecznej wytworzyły się dwie społeczne, psychologiczne postawy ówczesnych kobiet: postawa „Niobe” i „Penelopy”¹⁵. Pierwsza z nich charakteryzowała się permanentnym oplakiwaniem swoich zmarłych bliskich. Postawa „Penelopy” częściej uwidaczniała się na łamach ówczesnej prasy. Spowodowana była oczekiwaniem kobiet na powrót swoich mężczyzn do domów rodzinnych.

Redakcja „MiŻP” promowała wśród odbiorczyń obraz kobiety energicznej, zaradnej i oszczędnej. W przekazach prasowych dążono do upraktycznienia życia codziennego kobiet. Na łamach periodyku promowano remonty starych, domowych rzeczy własnym sumptem. Dobrym przykładem był artykuł pod tytułem *Tapczan... własnym przemyślem*, w którym przy zastosowaniu czarno-białych grafik pokazywano, jak domowymi sposobami dokonać remontu mebla. Zachęcano czytelniczki do podjęcia tego wysiłku, pisząc: „Pracę tę można wykonać w domu, bez pomocy tapicera. Nie jest to zamierzenie nieosiągalne... Najlepszą zachętą w naszej pracy będzie myśl o horrendalnie wysokich cenach podobnych gotowych mebli w zakładach tapicerskich”¹⁶.

W pierwszych powojennych latach redakcja magazynu miała również na względzie kłopoty mieszkaniowe, z jakimi borykało się polskie społeczeństwo. Ważnym aspektem dla higieny psychicznej ludzi stało się rozdzielenie powierzchni izb mieszkaniowych na dwa oddzielne pomieszczenia. Pisano: „W naszych ciężkich warunkach mieszkaniowych głowimy się często nad możliwościami takiej «parcelacji» większego pokoju, by uzyskać z niego dwa oddzielne... Trudny ten problem możemy rozwiązać jedynie przy pomocy przeprowadzenia z dykty przeprowadzając parcelację”¹⁷. Ponadto nie za-

¹⁵ Zofia Sokół, „Wizerunki kobiety na łamach tygodnika «Kobieta i Życie» w latach 1946-2002”, *Rocznik Prasoznawczy*, t. 6, 2012, 16-17.

¹⁶ „Tapczan...własnym przemyślem”, *Moda i Życie Praktyczne*, nr 16, 1946, 7.

¹⁷ „2 pokoje w jednym”, *Moda i Życie Praktyczne*, nr 17, 1946, 6.

pominano, że kobieta w trudnych powojennych czasach powinna pełnić dwie ważne role, do jakich ówczasie była predestynowana. Były to role gospodyni domowej i matki. Redakcja magazynu radziła czytelniczkom, jak tanim kosztem przygotować zdrowe i w ocenie redakcji pełnowartościowe posiłki dla domowników. Redakcja magazynu przygotowała 10 przykazań dobrego jedzenia ułatwiających przygotowanie posiłków dla gospodyń domowych. W ocenie redakcyjnych ekspertów powojenne kobiety powinny dbać o: 1) wietrze nie pomieszczeń, w których spożywane były posiłki, 2) prawidłową temperaturę podawanych potraw, 3) apetyczne podanie potraw, 4) odpowiednio długie przeżuwanie kęsów potraw, 5) umiarkowane doprawianie, 6) jedzenie potraw dotąd, aż domownicy doznają uczucia sytości, 7) niezmuszanie do jedzenia o ustalonej porze, gdy domownicy nie mieli na to ochoty, 8) niepicie po spożyciu tłustych potraw, 9) niepicie podczas jedzenia, tylko kwadrans po, 10) odpoczynku po jedzeniu¹⁸.

Mając na uwadze złą sytuację materialną kobiet, propagowano oszczędny sposób gospodarowania żywnością. Wspomniany zamysł znajdował odzwierciedlenie w przygotowywanych dla czytelniczek przepisach kulinarnych. Proponowano przyrządzanie: pierogów z serem, knedli z czerstwych bułek, naleśników z ziemniaków, zapiekanek z jarzyn, kruchego ciasta „oszczędnościowego”¹⁹.

Jak wspomniano, drugą rolą społeczną, do jakiej była predestynowana kobieta w Polsce powojennej, była rola matki. Redakcja magazynu stanowiła podporę dla młodych matek w wychowywaniu dzieci. Czytelniczki mogły liczyć na publicystykę poradnikową odnoszącą się do wychowania dzieci. Porady dotyczyły zarówno spraw związanych z życiem noworodka bądź niemowlaka, jak i dzieci w bardziej dojrzałym wieku. Czytelniczki periodyku mogły przekonać się o negatywnych następstwach stosowania smoczka u niemowlaka²⁰. Ponadto redakcja magazynu służyła radą i pomocą w propagowaniu zdrowego stylu życia wśród dzieci. Poruszane tematy w tego rodzaju publicystyce zgodne były z ówczesnymi wytycznymi polityki państwa. Dobrym przykładem odzwierciedlonym na łamach magazynu była kwestia związana z dbaniem o prawidłowy stan uzębienia u dzieci. Porady były przygotowywane przez

¹⁸ „W naszej Kuchni”, *Moda i Życie Praktyczne*, nr 18, 1946, 9.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ M.A, „Matka i dziecko-smoczek”, *Kobieta i Życie*, nr 38, 1950, 17.

profesjonalnych lekarzy dentystów. Warto przytoczyć fragment publicystyki poradnikowej celem odwzorowania działań perswazyjnych redakcji mających na celu nakłonić matki do prawidłowej profilaktyki chorób jamy ustnej u swoich dzieci: „Wyobraźmy sobie, że ząbek należy leczyć. Dentysta jest zmuszony rozpocząć świdrowanie, aby się dostać do nerwu i zatruć go. Dziecko drze się, a zdenerwowana mamusia przymusza swą pociechę do najzupełniej niezasłużonych tortur”²¹.

Przodownica socjalistycznej pracy

Tę formę aktywności społecznej propagowano wśród kobiet w okresie wykonywania w państwie planów ekonomicznych (3-letniego – 1947–1949, oraz 6-letniego – 1950–1955). Na łamach „Kobiety i Życia” przekonywano, że 900 000 kobiet, które znajdują zatrudnienie w czasie realizacji planu, będzie prawdziwie kobiecą armią pracy. Pozytywnie odnoszono się do zaangażowania kobiet na tworzonych nowych stanowiskach pracy, uzasadniając taki stan rzeczy likwidacją bezrobocia wśród kobiet. Z planem 6-letnim wiązano również masowe kształcenie kobiet w specjalnie tworzonych dla nich przyzakładowych szkołach zawodowych.

Z realizacją planu 6-letniego władze państwowe wiązały zmianę statusu społecznego kobiety na wsi. Na łamach prasy roztaczano przed kobietami wizję przyszłości, w której dzięki realizacji planu 6-letniego będą mogły zdobyć nowe, pożądane na wsi zawody np.: agronoma, traktorzystki, zootechnika²². Tak pojmowana nowa rola kobiety w powojennym państwie wynikała z pragmatyzmu politycznego spowodowanego w dużej mierze brakiem rąk do pracy. Władze państwowe przez oddziaływanie prasowe dążyły do wprowadzenia nowych warunków ideologicznych i aksjologicznych. Ważnym aspektem w tym kontekście stała się głoszona równość płci. Dotychczas ukształtowane wzorce kobiety ograniczone tylko i wyłącznie do wychowania dzieci i opieki nad domem ulegały reinterpretacji. Dążono do ukształtowania nowej mentalności kobiet. Socjalistyczna kobieta miała być uświadomiona w zakresie przysługujących jej praw i obowiązków²³.

²¹ Lek. dent. A. U., „Dbamy o zęby dziecka”, *Kobieta i Życie*, nr 38, 1950, 17.

²² „Udział kobiet w planie 6-letnim”, *Kobieta i Życie*, nr 23/143, 1951, 2.

²³ Mariusz Mazur, *O człowieku tendencyjnym. Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 2009), 485.

W latach 50. w Polsce miarą wartości człowieka stała się praca. Dlatego też walczono z „elementami nieproduktywnymi”. Na łamach „Kobiety i „Życia” nie dostrzegano praktycznie pracy domowej kobiet, wychowywania dzieci, trudu i wysiłku wkładanego dla dobra rodziny i państwa. System uznawał tylko taki rodzaj pracy, który przynosił korzyści państwu i partii, to decydowało o prawach obywatelskich. Ponieważ gospodynie domowe nie pełniły żadnych funkcji państwowych, więc ich praca była niezauważalna, bo nie otrzymywały za nią pensji, nagród i odznaczeń. Liczyła się tylko praca dla państwa i to koniecznie w męskich zawodach, ponieważ identyfikację kobiet z mężczyznami pojmowano jako równouprawnienie. Zarówno na łamach „Kobiety i Życia”, jak i „Przyjaciółki” przywoływano egzemplifikacje równouprawnienia kobiet i mężczyzn w zawodach dotąd zarezerwowanych tylko dla mężczyzn.

Dobrym przykładem było promowanie kobiecych trójek murarskich pracujących przy odbudowie miast. Na łamach „Przyjaciółki” w zamieszczonym reportażu pisano o polepszeniu się sytuacji zawodowej i materialnej kobiet zatrudnionych na budowach: „Trzeba było się zabrać do roboty. Zawodu żadnego nie miałam. Urząd zatrudnienia skierował mnie na budowę i tak się wciągnęłam. Nie jest to znowu taka sztuka. Pokazali, nauczyli – no i już wiem, zostałam brygadzystką. Kobiety są dobre do pracy, zgrałyśmy się ze sobą i osiągamy lepsze wyniki niż mężczyźni”²⁴. Migracja społeczna ze wsi do fabryki miała wymiar polityczny, ideologiczny i materialny. Opuszczeniu przez kobiety domów rodzinnych towarzyszył nowy sposób ubierania się, nowe miejsce zamieszkania i nowy sposób życia. Wszystko to było symbolami nowego, socjalistycznego modelu emancypacji kobiet. Młode kobiety zachęcane były do zerwania więzów rodzinnych w wiejskich społecznościach. Związane to było z dążnością państwa do przekonania kobiet do zerwania ze starym, przedwojennym porządkiem. Migracja ze wsi do miast była siłą napędową zmiany społecznej w kontekście rozwoju przemysłowego²⁵.

Natomiast na łamach „Kobiety i Życia” także propagowano pracę kobiet w zawodach murarskich. Konstrukcja artykułu prasowego była podobna do tego przywołanego w „Przyjaciółce”. Również prezentowano wybrane sylwetki kobiet murarek. W przytoczono-

²⁴ „Na równi z mężczyznami”, *Kobieta i Życie*, nr 24/217, 1951, 13.

²⁵ Małgorzata Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, (Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2010), 115–116

nych fragmentach życiorysów można było doszukać się punktów stycznych. Wszystkie kobiety pochodziły z małych miasteczek, nie posiadały specjalistycznego wykształcenia. Dopiero nowo kształtująca się władza ludowa pozwoliła kobietom podnieść swój status społeczny i materialny²⁶. Należy nadmienić, że pierwsze lata realizacji planu wywołały poruszenie wśród kobiet. Setki tysięcy kobiet po raz pierwszy podjęły pracę zarobkową. Kobiety najczęściej stawały się robotnicami przemysłowymi. Wielka zmiana ilościowa wpisywała się w rewolucję społeczną, która dokonała się w latach 1949–1955 mimo oporów, jakie napotkała polityka produktywizacji. Opory te wpływały na pozycję pracujących kobiet, lecz nie zahamowały procesów zwiększenia ich zatrudnienia. Niemal w tym udział miała sytuacja ekonomiczna: z jednej strony potrzeby państwa, które – wobec obranego typu systemu gospodarczego usiłowało „produktywizować niemal każdego swojego obywatela, z drugiej zaś samych kobiet, zmuszonych do łatania budżetu rodziny²⁷.

Redakcje czasopism dla kobiet wyszukiwały kobiety pracujące w nowych, przynależnych dotąd do mężczyzn zawodach. Z dumą informowano, że: „w Olsztyńskim coraz więcej jest kobiet, które wydostają się poza tradycyjny krąg «babskich zawodów». Kształcą się one, zdają egzaminy, awansują, zdobywają samodzielne stanowiska i placówki²⁸. Kobiety w nowym, modelowym ujęciu jawiły się jako entuzjastki techniki i mechanizacji. Możliwość pracy w zawodach, które dotąd były postrzegane jako domena mężczyzn, stanowiła powód do niewątpliwej dumy²⁹.

Piastunka domowego ogniska

Po przełomie politycznym w 1956 r. nastąpiła zmiana społecznego statusu kobiet. Zdeterminowana była nowymi założeniami polityki względem kobiet sformułowanymi przez nowego I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki. W związku z reorganizacją przemysłu lekkiego oraz likwidacją „przerostów kadrowych” w admini-

²⁶ „Kobiety murują”, *Przyjaciółka*, 1952, nr 19 (112), 5.

²⁷ Natalia Jarska, *Kobiety z marmuru. Robotnice w latach 1945–1960*, (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, 2015), 134.

²⁸ „To one zdobyły nowe zawody”, *Przyjaciółka*, 1953, nr 40 (140), 3.

²⁹ Mariusz Mazur, Sebastian Ligarski, *Cywilizacja komunizmu. Odmiana nadwiślańska 1944–1956*, (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, 2016), 143.

stracji państwowej zwolniono z pracy kilkadziesiąt tysięcy kobiet, ongiś „przodownic pracy socjalistycznej”, awansowanych w nagrodę do pracy w biurach. Ponieważ nie miały wykształcenia ani wiedzy zawodowej, zostały zwolnione. Wystąpiło nieznane dotąd zjawisko bezrobocia kobiet, z którym władze partyjne i administracja państwowa przez kilka lat nie potrafiły sobie poradzić³⁰. Rozpoczęło się zatem propagowanie archetypu „kobiety domowej”. W przekazach prasowych miejsce dotychczasowej przodownicy pracy zajęła matka, żona, narzeczona, gospodyni. Na łamach „Zwierciadła” twierdzono, że konieczne jest podjęcie przez państwo stosownych kroków, aby młode kobiety wchodzące w dorosłe życie i mające w niedalekiej przyszłości założyć domy i rodziny posiadały podstawowe pojęcie o prowadzeniu gospodarstwa domowego. W ocenie publicystów należało zadbać, aby kobiety nabyły umiejętności przyrządzania posiłków, reperacji ubrań i bielizny. Twierdzono, że znajomość tych rzeczy pozwoli nazwać kobietę dobrą gospodynią³¹.

W propagowanie społecznego wzorca kobiety jako „piastunki domowego ogniska” z powodzeniem włączyły się działaczki Ligi Kobiet, zbierając cegiełki na budowę popularnych ówczesnie szkół tysiąclecia i zapowiadając przy tym wyposażenie szkolnej kuchni i pomoc członkiń Ligi w przygotowywaniu posiłków dla uczniów. Na łamach „Zwierciadła” pisano:

Inicjatorem i organizatorem budowy szkoły była Wojewódzka Organizacja Ligi Kobiet. Sama zbierała środki finansowe, organizowała świadczenia innych ... . Ale organizatorki na jej otwarciu zjawyły się z dodatkowym jeszcze wianem. Z prezentami mającymi wyposażyć kuchnię szkolną w naczynia³².

„Kobieta feministka”

Wraz ze zmianami społeczno-politycznymi zachodzącymi w państwie w latach 70. stopniowo tworzył się nowy wizerunek kobiety pracującej, feministki, walczącej o równouprawnienie w każdej dziedzinie życia społecznego i politycznego, „o taką samą pensję i o połowę władzy”, a tym samym o nową formę uczestnictwa

³⁰ Iwona Kienzler, *Kronika PRL 1944–1989. Kobieta w Polsce Ludowej*, t. 2, (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2015), 31–40.

³¹ W.B., „Chcemy być dobrymi gospodyniami”, *Zwierciadło*, nr 23, 1960, 10.

³² Zenon Małek, „Liczą się czyny”, *Zwierciadło*, nr 22, 1960, 12.

w życiu publicznym. Nowy wizerunek kobiety – feministki zaczął się tworzyć od 1975 r., gdy Organizacja Narodów Zjednoczonych uchwaliła rezolucję „International Women’s Year” o podjęciu działań zmierzających do całkowitego równouprawnienia kobiet i mężczyzn. Rok 1975 obwołany Rokiem Kobiet miał być poświęcony działaniom zmierzającym do zrównania pozycji kobiet z mężczyznami w życiu politycznym, społecznym, ekonomicznym i kulturalnym. Ówczesny premier PRL Piotr Jaroszewicz w jednym z przemówień umieszczonych na łamach „Zwierciadła” oceniał rolę kobiet polskich w historii Polski i świata. Zwracał uwagę na to, że w Polsce jako państwie zrzeszonym w ONZ docenia się rolę, jaką odgrywają kobiety w rozwoju kultury i nauki. Władze państwowe doceniały aktywizację kobiet w nauce i kulturze. Zapewnił również, że władze państwowe będą starać się o umocnienie pozycji zawodowej kobiet³³. Zauważył, że kobiety w Polsce mimo posiadania takiego samego wykształcenia jak mężczyźni są dyskryminowane na rynku pracy, mają duże trudności w awansach zawodowych, że jest ich mało w ciałach ustawodawczych, wykonawczych, w strukturach partyjnych, że kobiety, stanowiące przecież przeszło połowę społeczeństwa, nie mają wpływu na własne losy.

Zakończenie

Rekonstrukcja prasowych obrazów kobiet odbywała się w warunkach diagnozowania stanu prasy dla kobiet w okresie Polski Ludowej i PRL i tematycznie dotyczyła zagadnień pracy kobiet przy odbudowie państwa, kobiet jako gospodyń domowych, kobiet sfeminizowanych. Dla przeciwdziałania wpływom ośrodków destrukcji zwracano baczną uwagę na rodzinę, środowisko pracy, politykę i media, we wszystkich sferach życia społecznego odnajdując obecność kobiet i wskazując na rangę ich działania zgodnie z obowiązującą w państwie ideologią. Prasowy ideał wychowawczy zawierał obrazy kobiet świadomych swoich obowiązków. Skuteczność działań integracyjnych wokół komunistycznego systemu wartości była uzależniona od stopnia obecności działań ideologicznych przy wyjaśnianiu procesów definiowania kobiecych ról społecznych oraz utrwalania, ale też ewoluowania wyobrażeń na temat zmiennych

³³ „Międzynarodowy Rok Kobiet”, *Zwierciadło*, nr 55, 1975, s. 2.

objaśniających cechy kobiecości i męskości. Nakładające się obrazy społeczne kobiet, skoncentrowane na ich działalności na rzecz państwa, miały różną wartość i rozmaity charakter. Obrazy pozytywne pobudzały do szlachetnych zachowań społecznych. Obrazy personalne kobiet zawierał sprzeciw wobec zjawiska próżniactwa społecznego, w którym widziano przejawy niedostatku świadomości obowiązków państwowych. Motyw dydaktyczny był wyrazisty: kobieta leniwa musiała wiedzieć o odpowiedzialności za zło społeczne, za przyzwolenie na stany patologiczne. W prasie dla kobiet pokazywano, jak ważne były kompetencje społeczne, umiejętność współpracy, zdolność do pracy.

Bibliografia

Źródła

- „2 pokoje w jednym”, *Moda i Życie Praktyczne*, nr 17, 1946.
„Kobiety murują”, *Przyjaciółka*, nr 19 (112), 1952.
Lek. dent. A. U. „Dbamy o zęby dziecka”, *Kobieta i Życie*, nr 38, 1950.
LM, ŻM, „Ojciec i syn”, *Zwierciadło*, nr 46, 1966.
Małek, Zenon. „Liczą się czyny”, *Zwierciadło*, nr 22, 1960.
M.A, „Matka i dziecko-smoczek”, *Kobieta i Życie*, nr 38, 1950.
„Międzynarodowy Rok Kobiet”, *Zwierciadło*, nr 55, 1975.
„Na równi z mężczyznami”, *Kobieta i Życie*, nr 24/217, 1951.
„Tapczan... własnym przemysłem”, *Moda i Życie Praktyczne*, nr 16, 1946.
„To one zdobyły nowe zawody”, *Przyjaciółka*, 1953, nr 40 (140).
„Udział kobiet w planie 6-letnim”, *Kobieta i Życie*, nr 23/143, 1951.
W.B., „Chcemy być dobrymi gospodyniami”, *Zwierciadło*, nr 23, 1960.
„W naszej kuchni”, *Moda i Życie Praktyczne*, nr 18, 1946.

Opracowania

- Dajnowicz, Małgorzata. „Walka o pokój» w wypowiedziach propagandowych publikowanych na łamach «Naszej Pracy» – biuletynie Ligi Kobiet (1947–1953)”, w: Ewa Maj, Wojciech Sokół, Anna Szwed-Walczak, Łukasz Jędrzejski (red.), *Bezpieczeństwo Europy – bezpieczeństwo Polski*, t. 5, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017), 409–421.

- Dajnowicz, Małgorzata. „Zwierciadło” – platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957–1961, 1982–1989)”, *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, t. 20, 2017, 67–90.
- Fidelis, Małgorzata. *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, (Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2010).
- Jarska, Natalia. *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960*, (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, 2015).
- Kienzler, Iwona. *Kronika PRL 1944–1989. Kobieta w Polsce Ludowej*, t. 2, (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2015).
- Maj, Ewa. „Wprowadzenie”, w: Ewa Maj, Jerzy Gryz, Eleonora Kirwiel, Macin Wichmanowski (red.), *PRL, czyli Polska w drugiej połowie XX wieku. Studia i szkice naukowe oraz materiały źródłowe*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2013), 8–12.
- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, Anna. „Rola kobiety w Polsce Ludowej w świetle treści propagandowych rozpowszechnianych przez Ligę Kobiet w latach 1946–1956”, *Dzieje Najnowsze*, R. L, z. 2, 2018, 149–170.
- Mazur, Mariusz. *O człowieku tendencyjnym. Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 2009).
- Mazur, Mariusz, Ligarski, Sebastian. *Cywilizacja komunizmu. Odmiana nadwiślańska 1944–1956*, (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, 2016).
- Myśliński, Jerzy, Władyka, Wiesław et al. *Dzieje prasy polskiej*, (Warszawa: Wydawnictwo Interpress, 1988).
- Pokorna-Ignatowicz, Katarzyna. „Od leninowskiej koncepcji prasy do wolnych mediów. Koncepcja «nowego ładu informacyjnego» w «Porozumieniach Okrągłego Stołu»”, w: Katarzyna Pokorna-Ignatowicz (red.), *Polski system medialny 1989–2011*, (Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2013), 13–34.
- Pokorna-Ignatowicz, Katarzyna. *Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa-Książka-Ruch” w polskim systemie medialnym*, (Warszawa: Oficyna Wydawnicza AFM, 2016).
- Sokół, Zofia. „Kobieta i Życie (1946–2002)”, *Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej*, t. 9, 2005, 50–70

- Sokół, Zofia. *Prasa kobieca w Polsce w latach 1945–1995*, (Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1998).
- Sokół Zofia, „Przyjaciółka – tygodnik kobiecy (1948–1998). Część I – lata 1948–1951”, *Kieleckie Studia Bibliograficzne*, t. 6, 2001, 89–111.
- Sokół, Zofia. „Przyjaciółka – tygodnik kobiecy (Część II – marzec 1951 – marzec 1990)”, *Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej*, t. 7, 2003, 109–131.
- Sokół, Zofia. „Redaktorzy naczelni czasopism kobiecych w latach 1944–1982 (portret zbiorowy)”, *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, t. 30/1, 1991, 87–98.
- Sokół, Zofia. „Wizerunki kobiety na łamach tygodnika «Kobieta i Życie» w latach 1946–2002”, *Rocznik Prasoznawczy*, t. 6, 2012, 11–36.
- Zajko-Czochańska, Justyna. Sokołowska, Urszula. „Listy czytelniczek do «Kobiety i Życia» i «Przyjaciółki» jako źródło badań codziennego życia kobiet w PRL”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, t. 9 (2), 2020 94–109.

Źródła internetowe

- Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych* [online] [dostęp: 1.01.2022]. Dostępny w World Wide Web: <<http://studiakobiece.pl/>>.
- Ośrodek Badań Historii Kobiet* [online] [dostęp: 1.01.2022]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.isk.bialystok.pl/obhk/>>.